

МЕТОДИ КОМПОНЕНТНОГО АНАЛІЗУ І КОМПОНЕНТНОГО СИНТЕЗУ В СУЧАСНИХ ОНОМАСІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття є продовженням дослідної роботи над побудовою загальної ономасіологічної моделі номінації з огляду на її мовотворчий аспект. У ній вирішується питання семантико-ідеографічних засад таксономії номінативних одиниць, зокрема формування ономасіологічної парадигми як сукупності системно організованих різноструктурних номінантів на позначення спільного денотата з використанням методів компонентного аналізу і компонентного синтезу. Матеріал дослідження — один із фрагментів номінаційної макросистеми маскулінізмів української мови.

Ключові слова: ономасіологічна парадигма, компонентний аналіз, компонентний синтез.

Ономасіологія як учення про переведення думки у словесну (вербальну) форму має своїм предметом не позамовну дійсність (сферу ідей і понять, що ґрунтуються на знанні денотатів) і не сукупність іменувань незалежно одне від одного, а кореляцію між ними. У системі координат, центром якої є мова, ономасіологія зосереджується на вивченні механізмів породження одиниць різного мовного рівня у процесі номінації та «добування» номінатором форми для вираження певного змісту з огляду на специфічні механізми номінаційних трансформацій вихідної форми змісту номінанта з метою вербального ототожнення певної ідеї. У контексті пошуку надійних засад побудови загальної ономасіологічної моделі номінації¹ постає інше важливе питання — інвентаризація різних найменувань певної ідеї з метою з'ясування закономірностей вираження в мові позамовного змісту.

Процес номінації з мовотворчого погляду є процесом складним передусім тим, що він виключає безпосереднє спостереження за його перебігом у напрямку *номінат* — *номінатор* — *номінант*. Дослідник може цей процес лише змоделювати. Виходячи з розуміння моделі в мовознавстві як штучно створюваної дослідником реальної або мисленнєвої побудови, що відтворює, імітує своєю поведінкою, звичайно у спрощеному вигляді, поведінку іншої побудови², та виходячи з дослідницького вектора від форми вираження змісту до значення (змісту), систему наявних у мові номінантів на позначення спільної ідеї слід вважати необхідним складником загальної ономасіологічної моделі номінації. Таким чином, загалом така модель матиме вигляд двосторонньої побудови: ліву її частину становитиме наявна в мові системно організована сукупність різноструктурних

¹ Архангельська А. М. До питання про засади побудови загальної ономасіологічної моделі номінації // Мовознавство. — 2007. — № 4–5. — С. 20–35.

² Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 304.

номінативних одиниць із спільним денотативним значенням, об'єднаних спільною ідеєю (сигніфікатом) — ономасіологічна парадигма³, праву — константи і параметри їх комплексного ономасіологічного аналізу (ономасіологічна рамка, протомотиваційна структура, ономасіологічна структура), на які спирається методика вивчення основних етапів руху думки номінатора у процесі надання номінатові імені⁴. Таке бачення загальної ономасіологічної моделі номінації дасть змогу зосередитися на пошуку відповіді на питання, яким шляхом відбувається переведення ідеї, думки у словесну форму вербалізації фрагментів позамовної дійсності і якими лінгвальними та нелінгвальними впливами цей процес позначений.

Метою статті є опрацювання методологічних засад систематизації та структуризації наявних у мові різнорівневих словотвірних (у тому числі й композитивних), синтаксичних (аналітичних), фразеологічних, відфразеологічних номінантів на позначення спільного денотата. Матеріалом аналізу стануть номінанти особи чоловічої статі — маскулінізми — на позначення антиеталона справжнього чоловіка (правий полюс векторного протиставлення *справжній чоловік* — *ганчірка*) в українській мові, засвідчені словниками загального типу.

Ономасіологічний підхід до вивчення мовних явищ через співвіднесеність мовних одиниць із предметним позамовним рядом як засобом ословлення, як системою засобів іменування певного предмета сягає ідей Празької лінгвістичної школи, праць основоположника функціональної теорії номінації В. Матезіуса, його послідовників Й. Вахека, Ф. Данеша, ідей, підхоплених на просторах Славії М. Докуллом, Я. Кухаржем, Я. Коржінеком, О. Кубряковою, А. Уфімцевою, Б. Серебрениковим, В. Бланаром, О. Селівановою та ін. Водночас недостатнє вирішення окремих методологічних питань ономасіологічного аналізу процесу номінації є потужним стимулом для уточнення окремих його положень з огляду на поліпарадигмальність сучасних мовознавчих досліджень, які потребують комплексного використання як загальнонаукових, так і спеціальних дослідних методів.

Основним завданням акту пізнання є охоплення, осмислення й іменування необмежених у своїй різноманітності явищ дійсності, фіксація їх складного відображення у свідомості шляхом мисленневих операцій, уявлень, понять, систематизування цих елементів у класи відповідно до зв'язків у самій об'єктивній дійсності. І хоча жодна мова не може обійтися без немотивованих найменувань, принцип економії змушує будь-яку мову використовувати вже наявне в мові у новій для нього функції називання.

Як відомо, нові системи знань завжди виникають на ґрунті знань попередніх. Постановка будь-якої лінгвістичної проблеми зосереджує в собі велику кількість невирішених питань, проходить підготовчий етап становлення, генерує ідеї вчених і уможливує в такий спосіб оригінальний погляд на її розв'язання під новим кутом зору. Втім, новизна мовознавчих студій (і не лише мовознавчих) є відносною, адже «проростає» та тлі попередніх здобутків. У контексті окресленої проблематики постає питання про вектори руху дослідника від незнання до знання, про власне способи пізнання, прийоми дій, або в сучасній парадигмі наукового знання — методи. Метод — це не тільки правила дії, стандартні й однозначні, це способи теоретичного освоєння виявленого і спостереженого з урахуванням того, як найдоцільніше використати вже відоме, старе, для осмислення невідомого, нового, з метою отримання істинного знання.

³ Архангельська А. М. 'Чоловік' у слов'янських мовах.— Рівне, 2007.— С. 203–214.

⁴ Архангельська А. С. До питання про засади...— С. 20–35.

Процес переведення думки у словесну (вербальну) форму неможливо вивчати інакше, ніж ідучи від систем готових, наявних у мові номінантів на позначення спільної ідеї, і рухатися в напрямку вирішення питання про те, яким шляхом ці номінанти у мові виникли. Пошук закономірностей або хоча б імовірнісних тенденцій у цьому процесі пов'язаний із поняттям мотивації, основоположним у ономаціології. Щодо наявності / відсутності закономірностей у семантичних мотиваціях думки вчених розходяться. Одні вважають, що вибір форми номінанта є стихійним результатом випадкових асоціацій, інші наполягають, що закономірності в мотиваціях існують, але щоб їх виявити, потрібно брати до уваги не окремі слова, а семантичні ряди, до яких вони належать. За Ю. С. Степановим, «свобода вибору ознаки обмежена, проте закономірний не кінцевий результат найменування, а ряд, у рамках якого найменування здійснюється. Тут можна говорити не про конкретний вибір ознаки, а радше про сфери, з яких ця ознака добирається»⁵. Для вирішення цього непростого завдання потрібно мати невід'ємний компонент моделі — системний ряд номінантів на позначення певного фрагмента позамовної дійсності як факт вербального втілення ідеї засобами певної природної мови. З ономаціологічного погляду це має бути ряд номінантів, структурований за семантико-ідеографічним принципом. Саме такий ряд має містити, за П. Роже, найбагатший набір слів та виразів, що вичерпують усі відтінки чи нюанси кожної загальної ідеї⁶.

Пошук засад об'єднання мовних одиниць на позначення певного денотата в системний ряд — завдання непросте⁷. Свідченням цього є прикра відсутність у

⁵ Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования.— 2-е изд., перераб. и доп.— М., 1997.— С. 61.

⁶ Roget P. M. Thesaurus of English word's and phrases.— New York, 1911.— P. 5.

⁷ Більшість наявних сьогодні ідеографічних словників зорієнтована на наукову картину світу і, відповідно, на філософсько-гносеологічні поняттєві категорії. З огляду на це поняттю «людина» далеко не завжди належить центральне місце у працях як західноєвропейських (див. огляд: Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография.— М., 1976.— С. 34–55; 242–259), так і російських лексикографів (Морковкин В. В. Идеографические словари.— М., 1977.— 166 с.; Баранов О. С. Идеографический словарь русского языка.— М., 1995.— 820 с.; Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка // Вып. 1. Предикатная лексика.— Уфа, 2000.— 200 с.; Вып. 2. Предикаты свойства, поведения и звучания.— Уфа, 2001.— 146 с.; Вып. 3. Предикаты движения.— Уфа, 2002.— 88 с.; Вып. 4. Предикаты речи.— Уфа, 2002.— 80 с.; Вып. 5. Ментальные модальные и перцептивные предикаты.— Уфа, 2003.— 125 с.). Такі словники відтворюють переважно космологізовану картину світу, де в основу структурування покладено саме науковий світогляд. Антропоцентричність з-поміж них відзначаються лише схеми словника Р. Халліга та В. фон Вартбурга (див.: Морковкин В. В. Идеографические словари.— М., 1977.— С. 111–113), де складниками універсуму є рубрики «Всесвіт», «Людина», «Людина та всесвіт». Серед інших типів словників антропоцентричним спрямуванням вирізняється філософсько-енциклопедичний словник: Волкова Ю. Г., Поликарпова В. С. Человек // Энциклопедический словарь.— М., 2000.— 964 с. Утім, термін «картина світу» є антропоморфним, оскільки фіксує передусім потребу людини в наочності уявлень про світ. Картина світу — не дзеркальне відображення світу, а його інтерпретація суб'єктом пізнання. Одночасно вона космологічна (оскільки являє собою глобальний образ світу) і антропоморфна (має риси свого творця, відображає специфіку людського способу світосприймання та світорозуміння) (Микешина Л. А. Научная картина мира как мировоззренческая форма знания // Научная картина мира : Логико-гносеолог. аспект.— К., 1983.— С. 64). Повною мірою антропоцентричність мислення і мови могла б відбитися в ідеографічній схемі, що відображає ієрархічну систему понять повсякденної, наївної картини світу, яку пов'язують із рівнем повсякденної свідомості, що виростає на раціональному та ірраціональному, на здоровому глузді, вирізняється певним конформізмом та прагматичним світовідчуттям та світосприйманням. У повсякденній, чи наївній, картині світу спосіб сприйняття виявляється пріоритетним щодо реальних проявів об'єкта та його рефлексій у позамовному світі (Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания в современных условиях.— М., 1980.— С. 121; Дышлевский П. С., Яценко Л. В. Научная картина мира и мир культуры // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект.— К.,

вітчизняній лексикографії семантичного словника української мови. Спроба семантико-ідеографічної параметризації та систематизації мовного матеріалу українськими вченими здійснювалася лише на матеріалі дієслівної лексики з урахуванням машинного формату майбутнього словника⁸. Натомість такі словники створено на матеріалі інших слов'янських мов⁹. Ідея поєднання ідеографічного принципу класифікації із семантичним спонукала вчених до спроби побудови ідеографічної макросистеми із складниками — мікросистемами, що покриває певну сферу значень, співвідносних з певним поняттям, а через нього — з об'єктивною дійсністю. Так дослідники дійшли висновку про можливість опори ідеографічної класифікації на семантичні засади та групування одиниць за певними семантичними варіантами. Групування мовних одиниць через співвіднесення їх з певним поняттям «підказане» самою мовою. Якщо не відмовляти мові в тому, що створені нею абстракції, відмежування від реальних зв'язків та залежностей є природним, якщо погодитися з тим, що такі абстракції належать до «людських чинників» аж ніяк не менше, ніж нескінченні одиниці нашого мовлення, то виділення лексичних класів як конструктів, сформованих самою мовою в ході її історії, виявляється описом її власної будови, розмежуванням органічних фрагментів мовної системи¹⁰.

Найвдалішим із них є, на нашу думку, «Русский семантический словарь» за загальною редакцією Н. Ю. Шведовой, у якому класифікація окремих словозначень, їхнє об'єднання в поняттєво-значеннєві множини зумовлені й підказані самою мовою, її внутрішніми зв'язками й відношеннями. Кінцевою ланкою таксономії тут стає лексико-семантичний ряд, у якому виявляється «сусідство» семантично близьких слів за ознакою синонімії, гіперо-гіпонімії та антонімії, провідне в ідеографічному словнику. Така «низова» поняттєва група і сприятиме в ономаціологічному контексті виявленню джерел пошуку різноманітностей і поєднання їх у одне ціле, про які говорив свого часу В. фон Гумбольдт. Структурація мовного матеріалу в такому словнику здійснюється за *дедуктивним методом систематизації* — від поняттєвої схеми до її конкретного мовного наповнення шляхом розбиття макрокласів номінантів на мікрокласи. Це забезпечує важливі вимоги до побудови ідеографічної класифікації: антропометричність; семантико-тематичний принцип як основний у побудові такої класифікації; представленість ознак одного рівня узагальнення, що належать до групи протиставлюваних; функціональна ідентичність макрокласів номінантів; урахування провідної ознаки номінації (релятивної, кваліфікативної) в межах макрокласу; максимально можливої гомогенності номінантів щодо оцінки у межах макрокласу. Подальші сходинки членування мовних одиниць виявляють поетапну конкретизацію ознаки номінації та типу оцінки на кінцевих етапах членування¹¹.

1983.— С. 23; *Сукаленко Н. И.* Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира.— К., 1992.— С. 5–6; *Апресян Ю. Д.* Дейкисис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика.— М., 1986.— Вып. 28.— С. 16).

⁸ *Пецак М. М., Клименко Н. Ф., Карпиловская Е. А.* Украинский семантический словарь : Проспект.— К., 1990.— 264 с.

⁹ Большой толковый словарь существительных / Под ред Л. Г. Бабенко.— М., 2005.— 846 с.; Русский семантический словарь / Под ред. А. С. Бархударова.— М., 1982.— 566 с.; Русский семантический словарь / Ред. Ю. М. Караулов, В. И. Молчанов, В. А. Афанасьев, Н. В. Михалев.— М., 1982.— 546 с.; Русский семантический словарь : Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Под общ. ред. Н. Ю. Шведовой : В 6 т.— М., 2002.— Т. 1.— С. 3; *Český slovník věcný a synonymický : V 4 d. / Zpr. J. Haller.*— Praha, 1969.— D. 1.— 292 s.; 1974.— D. 2.— 596 s.; 1977.— D. 3.— 709 s.; 1983.— D. 4.— 984 s.

¹⁰ Русский семантический словарь : Толковый словарь...— Т. 1.— С. X—XI.

¹¹ Там же.— С. VII—XVII.

Однак кінцевий лексико-семантичний ряд такої класифікації, чи так звана «низова» група, і ономасіологічна парадигма не виявляють відношень повної тотожності. Автори «Російського семантичного словника» у «Передмові» абсолютно слушно зауважують: «...значення в дуже багатьох випадках намагається вийти за межі тієї лексичної множинності, до якої воно належить, або, навпаки, увібрати в себе компоненти інших значень; при цьому реалізуються такі властивості лексичного значення, які можна назвати «доцентровим і відцентровим потенціалом слова»: у першому випадку при реалізації відцентрового потенціалу наявне проникнення значення в інші сфери — у значення інших слів або інших класів; у другому, при реалізації доцентрового потенціалу, відбувається перетворення самого значення, розвиток у ньому нових компонентів»¹².

Кожний із мікрокласів номінантів, виокремлених у схемі, має ядро і периферію. Саме в периферійних зонах зосереджуються так звані зони перетину класів, які й ускладнюють процес систематизації номінантів у ономасіологічну парадигму (вона, таким чином, виявляється ширшою, ніж один окремо взятий мікроклас). Сітка «зон перетину» пояснюється тим фактом, що найрізноманітніші номінанти, зокрема у сфері осіб чоловічої статі, можуть бути іменовані за однією і тією ж ознакою. У такому разі актуальною постає проблема семантичної тотожності багатозначного слова та його лексикографічної ідентифікації.

Ідеться про так звані комплексні словникові кваліфікації з огляду на семантичну близькість компонентів окремих значень (*півень* перен., розм. — про задержувату та запальну людину) та почасти їхню значну семантичну віддаленість (*тюлень* перен., розм. — про незграбну, неповоротку людину; про немоторну, неспритну, неметку людину; *легкодух* ч. Позбавлена сили волі, нерішуча, безсила людина // Легковажна, несерйозна людина; *халява* перен., лайл. — неохайна, розпусна чи скупа людина), що, попри всю очевидність, не стає на заваді об'єднанню їх у словникових дефініціях. Останній приклад у семантико-ідеографічній класифікації мовних одиниць стимулює три зони перетину, адже за трьома різними характеристиками номіната номінант *халява* з повним правом може бути включеним до множини «маскулінізми за властивостями натури, рисами характеру, а також за вчинком, поведінкою, що визначаються такими властивостями, рисами»; за семою 'скупий' — до підмножини «маскулінізми за ознакою жадібність, скнарність, скупість, гедлярство»; за семою 'розпусний' — до підмножини «маскулінізми за ознакою розпусність, джигунство, безпутність, марнотратство, пияцтво», за семою 'неохайний' — до підмножини «маскулінізми за ознакою неакуратність, повільність, немоторність, неухажність, невправність, метушливість» із можливістю подальшого членування до передкінцевих підмножин та кінцевої одиниці класифікації — лексико-фразеосемантичного ряду, що найтісніше пов'язано з предметом дослідження. За наявності подібних фактів віднесеність маскулінізмів до того чи іншого класу спирається на аналіз співвідношень різних компонентів значення. Зважаючи на явище «перетину класів», доцільно долучити до дослідження й *індуктивний метод* та в окремих випадках рухатися від мовного матеріалу до полів, що сягають рубрик-імен поняттєвих макро- та мікрокласів з метою отримати найбагатший набір слів та виразів, що вичерпують усі відтінки чи нюанси загальної ідеї.

Оптимальним з огляду на поставлене завдання видається використання одного з різновидів загального структурного методу — методу *компонентного*

¹² Там же.— С. XV–XVI.

аналізу¹³, який шляхом дослідження змістового боку номінантів як значущих одиниць мови дозволить виявити їхні мінімальні семантичні складники через розщеплення значення слова на семи. Компонентний аналіз у ономасіологічно спрямованому дослідженні орієнтується не на встановлення ієрархії сем, а на виявлення їхнього набору, який становить зміст і обсяг поняття. Таким чином, завданням компонентного аналізу в нашому дослідженні буде виявлення семантичного наповнення поняття «чоловік як носій не чоловічих характеристик». Компонентний аналіз, на думку О. М. Рудякова, у такому його використанні може задати набір сем для всіх мовних понять певної групи номінантів¹⁴, отже, сформулювати свого роду семантичну модель поняття.

Основою денотативної спільності номінантів на позначення антиеталона чоловіка виступатимуть класема «предметність», архісема «особа чоловічої статі» та інтегральна сема «наявність не чоловічих характеристик», які в контексті ономасіологічного аналізу формують номінаційне значення «чоловік як носій не чоловічих характеристик» як елементарне та універсальне для одиниць даної ономасіологічної парадигми, що спирається на відхилення від норми як «правила ідеалу» — концептуальний автопортрет чоловіка як сукупність бажаних «чоловічих» рис (активність, сила, упевненість, твердість, рішучість, мужність тощо)¹⁵. Ці спільні семи в системах досліджуваних одиниць можуть бути виявлені на рівні основних / неосновних, реальних / потенційних (латентних), денотативних / конотативних сем семантичної структури одиниць цього ряду: *баба* ж. 4. перен., зневажл. — про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця; *ганчірка* ж. 4. перен., зневажл. — про безвольну, безхарактерну людину; *мамій* ч. ірон. — розпещений, винижений син; *слимак* ч. 2. перен., розм. — безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина; *одоробало* с. 2. зневажл. — незграбна, нерішуча людина; *тютя з полив'яним носом* зневажл. або лайл. — нетямуща, безхарактерна людина.

Водночас складники ономасіологічної парадигми виявлятимуть і низку диференційних сем, які, однак, не виходять за межі кола, окресленого сигніфікатом, — це обов'язкова умова семантичної ідентичності номінантів — складників ономасіологічної парадигми на позначення антиеталона чоловічості. Диференційні семи виявляють здатність до варіювання. Система базових ознак денотата залишається незмінною, а диференційні ознаки збагачують і поповнюють сигніфікат. Таким чином, у межах ономасіологічної парадигми виникає своєрідне поєднання значень¹⁶. Визначити їхню сферу і дозволить застосування компонентного аналізу.

З урахуванням семантичного і дефініційного принципів, на яких ґрунтується компонентний аналіз, у ході дослідження вдається виявити номінанти, які на рівні сем різного рівня та статусу виявляють семантичну ознаку «не чоловічі ха-

¹³ Кузнецов А. М. Проблемы компонентного анализа в лексике.— М., 1980.— 58 с.; Рудяков А. Н. Компонентный анализ и семантика лексических групп // Исследования по семантике : Сб. науч. тр.— Симф., 1987.— С. 10–17; Цветков Н. В. К методологии компонентного анализа // Вопр. языкознания.— 1984.— № 3.— С. 60–63.

¹⁴ Рудяков А. Н. Знач. праця.— С. 12.

¹⁵ Архангельська А. Маскулінність як аскриптивна категорія у дзеркалі слов'янських мов: бачення «свого» на тлі «чужого» // Język. Człowiek. Dyskurs : Księga dedykowana prof. zw. dr. hab. M. Aleksiejence z okazji Jubileuszu 65-lecia urodzin.— Szczecin, 2007.— S. 232–247.

¹⁶ Майданова Л. М. Типы и источники совмещения значений в эмоционально-оценочных названиях человека // Классы слов и их взаимодействие.— Свердловск, 1989.— С. 109–116.

рактеристики особи чоловічої статі». До складу такої парадигми в українській мові входять:

амеба ж. 2. перен.; *баба* ж. 4. перен., зневажл.; *бамбула* ч. зневажл.; *бурмило* ч. 2. перен., зневажл.; *вайло* ч. 1. ж. розм., зневажл.; *ганчірка* ж. 4. перен., зневажл.; *глевтяк* ч. 2. перен., зневажл.; *квач* ч. 2. перен., зневажл., розм.; *кваша* ж. 2. перен., зневажл.; *кендюх* ч. 3. перен., зневажл.; *лантух* ч. 3. перен., зневажл.; *легкодух* ч. 1. зневажл.; *лемішка* ж. 2. перен., зневажл.; *м'якушка* ж. 2. перен., ірон., зневажл.; *м'яло* ч. 2. перен., зневажл.; *макуха* ж. 2. перен., зневажл.; *мамій* ч. ірон.; *мамула* ч. 1. ж. зневажл.; *мачула* ж. 2. перен., зневажл.; *мімоза* ж. 2. ірон.; *нюня* ч. 1. ж. зневажл.; *одоробло*, *оборобало* с. 2. розм., зневажл.; *драглі* мн. 2. перен., зневажл.; *слизняк* ч. 2. перен., зневажл., розм.; *слимак* ч. 2. перен., зневажл., розм.; *слинтяй* ч. 2. перен., зневажл., розм.; *слинько* ч. 1. ж. 2. перен., зневажл.; *тютя* ж. розм., зневажл.; *тютій* ч. розм., зневажл.; *з клоччя батіг* розм., зневажл.; *лантух з соломою* зневажл., розм.; *мамаліга нерозколочена* зневажл., розм.; *мамин синок* ірон.; *мотузяна душа* ірон.; *ні жарене ні парене* зневажл., розм.; *ні риба ні м'ясо* зневажл.; *торба з соломою* зневажл., розм.; *тютя з полив'яним носом* зневажл. або лайл.

Крім інтегральних, пов'язаних із наявністю в номіната не чоловічих рис зовнішності, характеру, особливостей поведінки, наведені маскулінізми виявляють цілу низку диференційних ознак, які не порушують семантичної єдності денотата,— саме їх суб'єкт-номінатор як лінгвокультурна особистість пов'язує із купністю ознак антиеталона чоловіка:

слабкість, слабовільність, слабохарактерність, слабодухість (*баба*, *вайло*, *з клоччя батіг*, *квач*, *кваша*, *кендюх*, *лантух з соломою*, *лантух*, *м'якушка*, *мамаліга нерозколочена*, *слизняк*, *слимак*, *торба з соломою*);

боязкість (*баба*, *мотузяна душа*);

кволість, безсильність (*кваша*, *легкодух*);

покірність (*квач*, *мачула*, *тютя з полив'яним носом*);

нездатність до самостійних рішень (*з клоччя батіг*);

непринциповість (*мотузяна душа*);

нетямущість (*тютя*);

безвольність, безхарактерність, м'якосердість (*амеба*, *ганчірка*, *квач*, *кваша*, *легкодух*, *лемішка*, *м'якушка*, *макуха*, *мачула*, *ні жарене ні парене*, *ні риба ні м'ясо*, *нюня*, *слизняк*, *слимак*, *слинтяй*, *слинько*, *татя*);

млявість, неенергійність, нерішучість (*баба*, *вайло*, *драглі*, *з клоччя батіг*, *кваша*, *лантух з соломою*, *лемішка*, *м'якушка*, *м'яло*, *макуха*, *мамаліга нерозколочена*, *одоробало*, *одоробло*, *татя*);

вайлуватість, неповороткість, неспритність, незграбність (*бамбула*, *бурмило*, *вайло*, *глевтяк*, *кендюх*, *лантух*, *лемішка*, *м'яло*, *макуха*, *мамула*, *мачула*, *одоробало*);

ропещеність, виниженість, розніженість (*мамій*, *мімоза*, *мамин синок*);

нікчемність (*слинтяй*, *слинько*).

Поєднання значень може виникати як результат асоціацій між рисою характеру, особливостями поведінки і зовнішності (*амеба*, *баба*, *мімоза*, *одоробло*, *глевтяк*, *кендюх*, *драглі*, *торба з соломою*); між рисами характеру та поведінкою (*тютя*, *нюня*); між рисою характеру, особливостями зовнішності та поведінкою (*слинько*, *слинтяй*, *слизняк*, *слимак*). При цьому ефект «зчіплення» номінантів на позначення чоловіка як носія не чоловічих характеристик досягається їх групуванням навколо спільної семантичної осі — перегрупуванням та притягуванням сем до ядерного компонента номінаційного значення «не чоловічі якості». У поєднанні значень виявляється тісна близькість денотатів, адже ознака «нечоловічість» визначає і *бабу* (= як баба — чоловік не має бути схожим на жінку), і *легкодуха*, *квашу* (семи 'кволий, безсилий' — чоловік має бути сильним), і *бабу*, *мотузяну душу* (сема 'боязкий' — чоловік має бути сміливим), і *м'якушку* (сема 'м'якосердий' — чоловік має бути суворим, твердим), і *мамія*, *маминоного синка* (семи 'ропещеність', 'виниженість' — чоловік має бути строгим, суворим, серйозним), і *нюню* (сема 'плаксивий' — чоловіки не плачуть), і *амебу*, *ганчірку*,

квача, макуху, мамулу, ні жарене ні парене (семи 'безвольний, базхарактерний' — чоловік повинен мати тверду волю і сильний характер), і бамбулу, глевтяка, мачулу, мамулу, одоробало (сема 'незграбний' — чоловік має бути вправним і спритним), і лемішку, м'яло, драгли, з клоччя батиг (сема 'нерішучий' — чоловік має бути рішучим, здатним приймати самостійні рішення).

Наступною дослідною процедурою стає використання методу *компонентного синтезу*¹⁷ з метою виявлення обсягу поняття «нечоловічість» шляхом об'єднання поєднаних значень у більш загальні угруповання. Узагальнення сукупності суміщених семантичних ознак дасть певну кількість «вузлів» семної структури поняття, а відтак дозволить синтезувати семне знання в певному понятті¹⁸. За принципом «перетину класів» у межах цієї парадигми виявлено такі «вузли» семної структури поняття «нечоловічість»: 'жінкоподібність, слабкість, безсилість, м'якосердість, випещеність, плаксивість'; 'боязкість, нерішучість'; 'безвольність, базхарактерність'; 'повільність, вайлуватість, незграбність, неспритність'; 'нетямущість, нікчемність', що безпосередньо корелюють із ідеєю нечоловічості. Компонентний синтез, спрямований «від форми до змісту»¹⁹, таким чином, сприятиме встановленню відношень між обсягом поняття, отриманим на основі компонентного аналізу, та формами, що виступають засобами вербалізації семного знання. Компонентний синтез дає вихід у сферу форм. Кожний семантичний «вузол» з ономасіологічного погляду корелюватиме з певною мережею мовних форм, здатних його вербалізувати. Ці мережі також виявлятимуть зони перетину, зумовлені явищем множинності номінації, або поліномінантністю, — ономасіологічною категорією, сутність якої полягає в можливості іменування одного й того самого номіната (денотата) за допомогою різних ознак або у можливості однієї і тієї самої ознаки бути основою іменування різних номінатів (денотатів)²⁰.

Компонентний синтез разом із компонентним аналізом є необхідним складником компонентного бачення змістової сторони мови²¹. Їх поєднання — необхідний крок до з'ясування механізмів та закономірностей того, як змістова сторона мови переводиться в процесі номінації у вербальну (словесну) форму. Компонентний синтез уможливує дослідницький рух від обсягу поняття до засобів його вираження із світу сигніфікатів у світ знаків²².

Ономасіологічну парадигму можна кваліфікувати як своєрідну мовну карту не лише типів та способів номінації, а й сфер ототожнення даного змісту, з яких номінатор вибирає найвдаліші форми на його позначення. Так, вербалізація ідеї нечоловічості виявляється спроектованою на елементи форми, пов'язані із статтю номіната, із характеристикою його зовнішності через її порівняння з продуктами харчування гомогенної консистенції, предметами громіздкими, нечіткими за формою, малоцінними, непридатними для користування, зоонімами з розряду безхребетних; характеристикою його поведінки через номінаційну кореляцію із звуконаслідувальними комплексами та сферою не чоловічого (фемінінного).

¹⁷ Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. — М., 1986. — 125 с.

¹⁸ Рудяков А. Н. Знач. праця. — С. 15.

¹⁹ Кузнецов А. М. Знач. праця. — С. 35.

²⁰ Алексеевко М. А. Полиноминантность как ономасиологическая категория текста // Słowo. Tekst. Czas II : Materiały z II międzynarod. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997. — Szczecin, 1997. — S. 176.

²¹ Як приклад вдалого поєднання методів компонентного аналізу і компонентного синтезу див. працю: Моря-Луцын Л. А. Лексическая группа «функциональное пространство» на уровне типической речи // Учен. зап. Тавр. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. «Филология». — 2007. — Т. 20 (59). № 3. — С. 248–254.

²² Кузнецов А. М. От компонентного анализа... — С. 111.

Таким чином, система «вузлів» суміщених значень складників ономасіологічної парадигми дозволить виявити детермінованість іменування певними сферами вербального ототожнення потрібного змісту. Через виділення постфактум у обсязі поняття (сигніфікати) вже наявних у мові номінантів тих ознак, які його безпосередньо структурують, можна виокремити та систематизувати антропні і неантропні сфери, що «працюють» на вербалізацію людського знання про чоловіка і чоловічість як фрагмент позамовної дійсності, виявити ті з них, що є найактивнішими, освоєними конкретно-чуттєвим досвідом номінатора.

Завдяки поєднанню методів компонентного аналізу та компонентного синтезу в ономасіологічно зорієнтованому дослідженні вдасться систематизувати та впорядкувати ономасіологічну парадигму — необхідний складник загальної ономасіологічної моделі номінації. Пріоритетна роль у вирішенні питання про місце даного маскулінізму у складі певної ономасіологічної парадигми належатиме номінаційному значенню, диференційним семам, що представляють суміщені семантичні ознаки поняття, і найближчим тематичним чи синонімічним відношенням та безпосереднім семантичним протиставленням.

(Рівне)

A. M. ARKHANHELKA

METHODS OF COMPONENT ANALYSIS AND COMPONENT SYNTHESIS IN MODERN ONOMASIOLOGICAL RESEARCH

This article is a continuation of investigation on a basis of building a general onomasiological nominative model in view of language creative process. The article deals with the problem of semantically-ideographical taxonomy bases of nomination units, particularly that of formation of onomasiological paradigm as a set of systematically organized nominees of different structure for the designation of general denotatum using methods of component analysis and component synthesis. The subject of research is one of the fragments of nominative macrosystem of masculinisms in Ukrainian language.

K e y w o r d s: onomasiological paradigm, method of component analysis, method of component synthesis.